

25-гӀа апрель - нохчийн меттан Де

2021г.
22 апреля

№ 19-20
(9358-9359)
издаётся
с 18 июня
1941 г.

Муниципальное автономное учреждение «Гудермесская районная газета «Гумс»

Свободная цена

...Нохчийн къам дийна, дехаш хиларан мокхазан чӀагӀо ю нохчийн мотт.

Кадыров Ахмад-Хъаьжа

«Нохчийн меттан Де» дӀакхайкхоран хьокъехь
Нохчийн Республикин Президентан

11.05.2007ш.

УКАЗ
Сольжа-Гала

№ 207

Нохчийн мотт Ӏалашбаран, кхидӀа шарбаран, кхиоран, нохчийн культура кхиорехь, къоман башхалла ларъарехь цо лело маӀна лакхадаккхаран Ӏалашонца:

«Нохчийн Республикехь меттанийн хьокъехь» долчу Нохчийн Республикин законна куьг яздина апрелан 25-гӀа де «Нохчийн меттан Де» дӀакхайкхо.

«Нохчийн меттан Де дӀакхайкхоран хьокъехь» долу 2005-чу шеран 15-чу апрелехьлера № 90 йолу Нохчийн Республикин Президентан указ дӀадаккха.

ХӀара указ бакъонан ницкъ болуш ду зорботьхначу дийнахь дуьйна.

Нохчийн Республикин Президент

Р.А. КАДЫРОВ.

«Нохчийн Республикехь пачхьалкхан меттанаш ду нохчийн а, оьрсийн а меттанаш...».

Нохчийн Республикин Конституци, 10-гӀа статья, 1-ра пункт.

«Нохчийн Республикехь пачхьалкхан меттанаш ду нохчийн а, оьрсийн а меттанаш...»

Нохчийн Республикин меттанех долу Закон, 2-гӀа статья, 1-ра пункт.

Гумсен муниципальни кӀоштан администрацин куьйгалхочун С.С. Закриевн «Нохчийн меттан Денна» лерина декъалдар

Салам-маршалла ду шуьга, хьомсара хьехархой, дешархой, культурун белхажой, кӀоштан массо а бахархой!

Вай вешан ненан меттан сий-ларам бан, нохчийн маттаца вовших марзо эца вовшахкетта, нохчийн маттах нохчийн маттахь хастаме дош а олуш. Вайн хьалхарчу Президента Кадыров Ахмад-Хъаьжас (Дала гӀазот къобалдойла цуьнан) аьлла дешнаш дагаоьху тахана: «Нохчийн къам дийна хиларан чӀагӀо ю нохчийн мотт». Мотт ца хилча,

къам хила йиш яц. Маттаца ю къоман истори, цуьнан селхане, тахане, кхане. И дерриге а тидаме а эцна, Нохчийн Республикин Куьйгалхочо, Россин Турпалхочо Ахмад-Хъаьжин кӀанта Рамзана апрель беттан 25-гӀа де «Нохчийн меттан Де» - дӀакхайкхийра.

Ас даггара декъалдо шу Нохчийн меттан Денца. Нохчийн маттаца долу гергарло, уьйр-марзо гӀел а ца луш, цуьнга болу безам алсамболуш, дахар хуьлийла шун!

Ш. АРСАНУКАЕВ

НЕНАН МОТТ

Довзалехь бийцар а дастам а хеташ,
Хью винчу ненан мотт дӀатесна ахь,
«Сов къен бу дешнашна, бац атта кхеташ!» -
Бохуш, и сийсазабан ца хета эхь.

ЛадогӀал цкъа соьга, «хьекъале корта»,
ЛадогӀал, яккхий дӀа лергара потт:
Йистйоцу хӀорд санна, бу хуна шорта
Ша хууш волчунна вайн нохчийн мотт.

ГӀиллакхе, оьзда бу доттагӀче буьйцуш,
МостагӀе вистхуьлуш – ду ира герз,
Хьомечу езаре безам ахь буьйцуш,
Бека и, шех хуьлий хьан деган мерз!

Мерза бу, моз санна, ша безачунна,
Ламанан шовданал цӀена бу и,
Лермонтовс, Толстойс а ладегӀна цуьнга,
Услара даггара хестийна и.

БӀешераш хийла а ихна и бекаш,
Хьацарлахь, кьийсамехь кхиьна и бу,
Кхоьллинчу халкъана хьанала бецаш
Даиман ша хилла нохчийн мотт бу.

Вайн халкъан ойланаш, дахар а гӀийла
Далхадеш, кьийсамна гӀиттийна цо,
Нохчочун майралла, оьздалла хийла
Зевнечу иллешкахь екийна цо!

Кхидолчу къаьмнашна шайниш а санна,
Нохчашна шайн мотт а сов хьоме бу,
Нагахь хьо ца вагӀахь, хьайн халкъацанна,
Хаалахь, декъазниг, хьо цхьалха ву.

22 апреля в актовом зале средней школы № 6 г. Гудермеса состоялось торжественное мероприятие, приуроченное к Дню чеченского языка. Встреча прошла на высоком организационном уровне. Мероприятие было организовано силами управления образования Гудермесского муниципального района во главе с М-А. Зубхаджиевым. Были подведены итоги ряда конкурсных мероприятий, и состоялось награждение победителей и призеров.

Мастера вокального и танцевального искусства приукрасили программу торжественной встречи. Полную информацию дадим в следующем номере.

Х. ГУМСОВСКИЙ

Весеннее торжество к Дню чеченского языка

Официоз

Чествовали работников местного самоуправления

21 апреля ежегодно отмечается, как День местного самоуправления в России, считается праздником для всех граждан страны. Особенно это касается тех, кто имеет отношение к власти городского и районного уровня. Именно местная власть работает вплотную с населением и решает вопросы в рамках социально-экономического развития сел и городов и благополучия самих жителей.

Глава администрации Гудермесского муниципального района С.С.Закриев собрал коллектив местной власти, а также руководителей бюджетных учреждений, чтобы в доверительной обстановке поздравить их с профессиональным праздником и пожелать успехов на службе и в личной жизни.

Сам руководитель муниципалитета

услышал в свой адрес слова благодарности из уст участников собрания за отеческую заботу и внимание к работникам самоуправления.

В финальной части встречи многие были награждены Почетными грамотами за образцовое отношение к служебным обязанностям.

Х.ГУМСОВСКИЙ

Завершается строительство новой мечети

Глава Чеченской Республики Рамзан Кадыров посетил площадку очередной строящейся мечети в регионе.

«В первый день священного месяца Рамадан мы вместе с Медни Музаевной посетили строительную площадку очередной мечети в Чеченской Республике. Она возводится на территории села Энгель-Юрт Гудермесского района. Вместе с нами посмотреть, как продвигаются работы, приехал и Адам. У него с каждым днем все больше растет интерес к культовым сооружениям», - рассказал Рамзан Кадыров.

Он отметил, что строительство мечети началось летом прошлого года на

средства РОФ имени Героя России Ахмата-Хаджи Кадырова. В настоящее время специалисты проводят внутренние и внешние отделочные работы.

«Вместительность мечети составит 7000 человек. В проекте предусмотрены самые современные условия для молящихся. Здание станет настоящим украшением села Энгель-Юрт. Я внимательно ознакомился с ходом строительных работ. Увиденной картиной остался доволен», - рассказал Глава республики.

Рамзан Кадыров подчеркнул, что задействованные рабочие трудятся с соблюдением высоких стандартов качества и темпов.

Продолжается подписка на газету «ГУМС» с 1 мая 2021 г.

Ее можно оформить как в самой редакции, так и в почтовых отделениях. Газета, как обычно, будет выходить 1 раз в неделю. Подписчикам из отдельных предприятий, организаций и учреждений газеты будут адресно доставляться самой редакцией по месту работы.

Частным лицам рекомендуется обратиться в почтовую службу.

Стоимость подписки с 01.05. 2021г. - 400 р. На полугодие - 300р.

Справки навести по телефонам:

8-871-52-2-22-58; 8928-890-07-50.

ИА «Грозный -информ» сообщает

Рамзан Кадыров поздравил работников культуры с профессиональным праздником

Глава Чеченской Республики Рамзан Кадыров поздравил работников культуры с профессиональным праздником.

«Наш первый Президент, Герой России Ахмат-Хаджи Кадыров прекрасно понимал значение культуры для общества. Его мудрые и по сегодняшний день актуальные слова «Без культуры нет нации» говорят, насколько совершенно и тонко Ахмат-Хаджи чувствовал роль культуры в возрождении нашего народа. В самые тяжёлые дни, когда буквально все сферы жизнедеятельности республики были разрушены, он начал по крупицам собирать разрозненный и истерзанный чеченский народ в единое общество. И начал он этот трудный созидательный путь с возрождения чеченской самобытной культуры», - отметил Рамзан Кадыров.

По словам Главы ЧР, Ахмат-Хаджи проделал огромную работу – оказывал помощь представителям культуры, создал условия для возвращения в республику известных народных ар-

тистов, восстанавливал ансамбли, фольклорные группы и творческие коллективы. Результатом этого титанического труда стало возвращение в Чеченскую Республику её культурного наследия и возрождение национальных традиций.

«Сегодня чеченские ансамбли, артисты и танцоры удостоиваются престижных премий и наград на фестивалях как российского, так и международного уровней. В регионе полностью восстановлена и получила дальнейшее развитие сфера культуры. Отстроены театры, концертные залы, Дома культуры, библиотеки и другие объекты. Уделяется внимание развитию театрального искусства.

Я искренне поздравляю жителей ЧР, всех россиян, а также дорогого брата, министра культуры ЧР Хож-Бауди Даева и его первого заместителя Айшат Кадырову с Международным днём культуры! Желаю всем счастья, благополучия и творческих успехов», - добавил он.

Фонд Кадырова будет раздавать продукты жителям республики ежедневно

По решению Президента РОФ имени Героя России Ахмата-Хаджи Кадырова Аймани Несиевны в Чеченской Республике ежедневно проводятся масштабные благотворительные акции. Об этом сообщил Глава ЧР Рамзан Кадыров.

«В священный месяц Рамадан каждый мусульманин должен стремиться получить благословение Великого Аллаха путём совершения благих дел, помощи близким и всем, кто в ней нуждается», - отметил руководитель региона

В священный месяц нуждающиеся жители во всех районах получают продуктовые наборы. Мероприятия будут

длиться в течение всего месяца Рамадан. Каждый день продовольствие получают до 7 тысяч человек.

В минувшие 14 и 15 апреля продуктовые наборы получили порядка 12 тысяч семей, проживающих в Курчалоевском и Ножай-Юртовском районах ЧР.

«Я выражаю сердечную благодарность дорогой маме Аймани Несиевны за постоянную помощь и внимание, оказываемые людям, которые стали заложниками трудной жизненной ситуации. Да вознаградит тебя, мама, Всевышний Аллах в обоих мирах за твоё милосердное сердце!» - добавил Р. Кадыров.

Лидеры в России по освещению реализации нацпроектов «Образование» и «Культура»

По итогам марта Чеченская Республика вышла на первое место в рейтинге субъектов России по освещению реализации национальных проектов по направлениям «Образование» и «Культура». Об этом сообщил министр ЧР по национальной политике, внешним связям, печати и информации Ахмед Дудаев.

Такие данные опубликовала НАО «Национальные приоритеты». В марте 2021 года республиканскими СМИ и пресс-службами муниципальных образований опубликовано 783 материала, которые связаны с нацпроектами. Это на 307 инфоповодов больше, чем в феврале.

«Успех в реализации национальных проектов на территории региона не был бы возможен без чуткого контро-

ля со стороны Главы ЧР Рамзана Кадырова. Под его руководством наша республика продолжает стремительно развиваться. Мы в очередной раз убеждаемся в том, что для Рамзана Кадырова в приоритете всегда было и есть благополучие родной земли и народа», - отметил А. Дудаев.

Освещение нацпроектов является одним из приоритетных направлений. Над этой задачей в тесном контакте работают Министерство ЧР по национальной политике, внешним связям, печати и информации, республиканские СМИ и пресс-службы ведомств и муниципальных образований.

Министр поблагодарил людей, задействованных в исполнении и освещении национальных проектов за достигнутые результаты.

Нохчийн меттан Денна

**Нохчийн маттах къахета ца деза,
Нохчийн маттах эхъ хета деза.
Хь.Талхадов**

Дахаро тайп-тайпана хаттарш хьалха ца хиттош а, царна дахарера жьопаш ца лъохуш а, нагахь а стаг хир вац. Массо а хаттарна жоп а карийна, массо а х1уманна резакхилла, бохург а, лиьнарг а кхочуш-хилла, «х1инца-м тоьар дара х1окуху дьуьненахь вахар а», - аьлла, д1авахнарг а хир вац нагахь а. К1езиг ваьхначуьнан, шен дахаре хьаьжжина, к1езиг кхолла-ло хаттарш, ткъа дахаран оьмар яхьел-лачуьнан хаттарш дуккха а хуьлу. Оцу дуккха а долчу хаттарех дуккха а хаттарш, халахеташ делахь а, жьопаша дьусу. Царах цъаьдерш вешан бехкенна, ткъа цъаьдерш царна жьопаш карош а, луш а г1о-накьосталла дан декхар болчийн бех-

Цундела царна делла хаттарш а дара це-ран дайн махкаца доьзна:

- Ц1ера стенгара ву хьо? – олий, хаттар до ас 10-чу классан дешархочуьнга.

- Гуьмсе! – олий, жоп ло цо.

- Ковра некъана (трассана) т1ехуларчу Гуьмсе х1аш бу шун дай?

- Бац. Г1оьрдалара бу. Х1инца тхан цъа а вац цигахь 1аш.

- Хиллий хьо шайн дай сьхабевллачу юьртахь?

- Ца хилла.

- Шайн дай сьхабевлла юрт муьлхачу аг1ор ю хабий хьуна? Цига ваха хуур дай-рий хьуна?

- Хьалахь юй-м хаьа суна, бакьду, цига ваха хуур дацара суна.

Кхин масех дешархочуьнга изза хаттарш до ас. Ткъех юьртахь дайн орамаш долчу дешархойх цъанна а ца хири

берийн а, кегиьрхойн а б1аьрсине, лер-сине д1акхачош дац и д1акхачо хьакь-болчара. Цундела ледара ду дешархойн, кегиьрхойн Даймаккаца доьзна хаарш, нохчийн маттахь дешар, нохчийн мотт хаар. Т1аьхьарчу иттех шарахь зорба-нехь араевлла нохчийн поэтийн стихаш (гуларшакхь, журналийн аг1онаш т1ехь) прозаикийн дийдарш, повесташ, романаш ешна а, евзаш а болу кегий нах к1езиг бу я банне а бац. Хьехархошлахь а уьш дук-ха хила йиш яц, х1унда аьлча «Орга», «Стела1ад» журналашка а, «Даймохк» газете а язбеллачийн терахь Нохчийчоь иштта ду: 2015-чу шеран хьалхарчу эхашарахь – 409; «Стела1ад» – хьалхарчу эхашарахь – 2794, шолог1чу эхашарахь – 929; «Даймохк» – хьалхарчу эхашарахь – 2326, шолог1чу эхашарахь – 1568. Язбеллача-

маттахь еша а, яздан а ца хаьа бохург ор-цах дакхал бохам бац? Нохчийн маттахь арадовлу журналаш, книгаш, газет дешна нохчий бац я царах цъаьберш уьш караэц-на а бац бохург, - эхъ дац?

Школашакхь к1езиг бисна белхан зи-эделларг долу, к1орггера хаарш долу, методика дика хууш болу, 1991-чу шо кхачалц йолчу хенахь хьехархойн учи-лицешкахь, институтехь, университетехь дешна хьехархой. Царна мелла а дика хаьа нохчийн мотт, литература. Оцу хенахь цара ешна нохчийн маттахь йолу гов-зарш дика 1амийна нохчийн мотт, фоль-клор. Ца 1амийча, диплом луш дацара. Т1аьхьарчу ткъех шарахь зорбанехь ара-евлла нохчийн яздархойн исбаьхаллин говзарш а, царах критикаша язйина ста-тьяш, монографеш ешанза волчу хьехар-хочуьнан дешархошна хьалха д1ах1отта

Къоман амал маттаца кхио еза...

кенна дьусу. Х1ора адаман санна, хал-кьийн а хуьлу дахар-1еро кхолладалий-тина, жьопаш каро дезаш хаттарш. Иштта х1окуху дьуьненахь дехачу эзарнаш хал-кьех цъа халкь ду нохчийн халкь а: шен мохк, мотт, г1иллакхаш, ламасташ долуш даьхна а, даха дезаш а. Бакьду, маттаца, г1иллакхашца, ламасташца доьзнарг ледаро-м ду вайн. «Вайн дайн хилла...», - боху къамелаш дукха а деш, уьш лардар, леладар ледара хиларна, дицдина дуккха а хаза г1иллакхаш, ламасташ. Цъа б1е шо хьалха баьхначу нохчашна хийра хетар дара таханлера вайн «г1иллакхаш», «ла-масташ». Цъаболчара буьйчуцу маттахам уьш кхетар а бацара, цъаьдолу дешнаш бен оцу меттан нохчийн маттахь цахилар-на. Масех шо хьалха Юсупов 1усманан «Къоман тептар» романна дешьхалхе ас язъеш, г1айг1анечу хаттаро кхоллалий-тира сан х1ара ойла: «Юкьара цъа мохк, цъа мотт хилар ца хиллера цъана туь-панча дехачу адамех халкь, къам аллал кхачаме. Оцу адамиин ширачу дайн ц1ий, хьацар шаш дехачу лаьтта д1айина а делахь, оцу махкарчу меттигийн ц1ерийн маь1на царан дайн маттахь долуш а дела-хь, царан са, дог-ойла оцу махках хьакха-деллачу сингатамечу г1уллакхаша карза-хийоккхуш елахь, царан цъаьна олуш цъа илли делахь, уьш гуллуш (шеран коьрте-хь цъа мукъане а) сийлахь еза Туш-мет-тиг (меттамотт) елахь, ала мегар ду оцу адамех къам. Т1аккха хуьлу оцу адамиин юкьара мехаллаш (тукхамийн, тайпанийн, гарийн, некъийн, ц1ийнан... - хилла ца 1аш) цара сий-ларам беш».

Дийнна къомо сий-ларам беш юкьа-ра мехаллаш каро хала ду тахана, къо-ман шен кхетам кхиьна, шен лаамехь дог-ойла т1ейирзина. Дог-ойла т1еерзийта, гулялийта къоман кхетам, изс кхио деза бераллехь дуьйна. Хууш ма-хиллара, х1ора шеран апрель беттан 25-чу дийна-хь (НР-н Куьйгалхочуьнан Р.А.Кадыровн Буьйраца!) билгалдоккхуш ду вайн мах-ках нохчийн меттан де. Цъа-ши бутт хьалха дуьйна д1адолада оцу денна ке-чамбар, дешархойн а, студентийн а яздар-хошца, журналисташца цъаьнакхетарш д1аьхош. Д1адаханчу шерашкаш сан-на, кху шарахь а д1адаьхьира ас а шко-лийн дешархошца цъаьнакхетарш. Гуьм-се г1аларчу 10 школехь 6-11-чу классийн дешархошца сан хилла къамел цъа чу-лацам, цъа 1алашо йолуш дара, ала ме-гар ду, х1унда аьлча сан хаттаршна цара деллачу жьопашна т1едобг1на дара иза. Нийса хир дара, цара ца деллачу жьопашна т1едобг1на аьлча. Х1унда аьлча, царах цъаммо а цъана а хаттарна жоп ца делла дела. К1орггера 1илма, хаарш хила дезаш хаттарш а дацара ас царна делларш. Царна, дешархошна, бовза без-варг шайн дай баьхна а, беха а мохк, хаа безарг нохчийн мотт а бара.

Нохчийчуьра ярташкара (Г1оьрдалара, Ялхойн-Махкара, Даьрг1ара, Цоцин-Эв-ларе, Белг1атара, Веданара, Хошкалде-ра, Нойбоьрара...) Гуьмсе хьа охьахев-шинчийн бераш ду школашакхь доьшуриш.

шовданийн, баьрзнийн, аьрцнийн, кхе-чу меттигийн ц1ерш яха. Шайн дайн кеш-нашкхь а ца хиллера уьш. Дай баьхначу махкаца, кхерчаца з1е яцара царан. Шайн дайн махкана херабевлла кегий нах, нох-чийн къоначу чкъоран векалш, бара суна хьалха берш. Шайна хьалха х1иттийначу хаттарша а, шашь царна ца деллачу жьопаша а г1айг1ане бинера уьш. И г1айг1а царан яхьаш т1ехь хаалуш яра. И хаттарш царна дьухьхара хезаш хиллера. Сан а хаттаре ойла кхоллаелира: «Шайн дайн мехкан дозанаш а ца девзаш, дай сьхабевллачу язташца з1е а йоцуш, юьр-тахой ца беззаш, цаьрца уьйр-марзо а йо-цуш хила йиш юй патриот?»

Сан хаттаршна жьопаш цаделлачех цъаьберш, ЕГЭ экзаменаш д1аелла, да-харан некъаш гездан а, шайна говзал-лаш къастийна, лакхарчу дешаран за-веденешкахь деша а 1алашо йолуш бу. Цара дика деша а тарло, царах дика гов-занчаш хила а мега, бакьду, тахана санна хилахь, кхана кхин а ледара з1е, гергарло хир ду царан вайн дайша сийлахь-ц1ена латтийначуьнца, лиьринчуьнца. Хьал-ха локхуш эшар яра: «С чего начинается Родина?». Оцу эшарехь дуьйцура стен-на т1ера, стенгара, мичьхара болалуш бу Даймохк. Даймохк беза 1амадора бе-раш, дешархой, иза бовза а бовзуйтуш, берийн бошмашкахь, школашакхь, кхе-чу дешаран заведенешкахь. Берийн кхе-там, ойла т1аьхьакхиьна а, я кхиьна а йоцу стихийн дакъош ца 1амадойтуш, бе-раш кхетачу маттахь Даймакка (юьртах, к1оштах, цул т1аьхьа берриге а Даймак-ка) дийцича, дикахо хир дара. Г1айг1ане ойланаш кхоллаелира сан, 9-чу классийн дешархошца къамел деш...

- Мила хилла шух Шуьйтахь, Веданехь, Соьлжа-Г1аларчу мохкбовзаран музей-хь? – хьотту ас.

Кхаа-веа дешархочо, шашь музейхь хилла, аьлла, куьйгаш айди.

- Мила ву шух нохчийн маттахь долу «Орга», «Стела1ад» - журналаш, «Дай-мохк» - газет доьшош? – хьотту ас 11-чу классерчу дешархошка.

«Стела1ад» журнал бераллехь гина а, дешна а пхи-ялх дешархо ву шовзткъа герга дешархошлахь. Иштта лахара те-рахь хиларна бехке мила ву?

Берашна журнал цадозвийтарна, ца-марздарна, нохчийн йозанна т1е царан ойла цаьховзорна хьалхарчу рог1ехь бех-ке дай-наной, хьехархой бу. Оцу баьхьа-нийн баьхана мичьхьа ду хьожу со. Дукха генахь леах дезаш а ца хили дешархойн нохчийн йозанан маттаца уьйр-марзо, з1е цахиларан баьхана. Школийн хьехар-хойх а, берийн бошмийн кхеташ-кхиор-хойх, дешархойх, студентех цъа-шиь вац (я цъа а вац) «Орга», «Стела1ад» жур-налашка а, «Даймохк» газете а язвелла. Яздархоша, журналисташа нохчийн мат-тахь Нохчийчоьнах, нохчийн ярташкара дахарх, эвлиьэх, бусалба динах, оьзда-чу, дикачу адамех, хьаналчу кьинхьегам-хойх, турпалхойх, адамаллах, кьинхета-мах яздинарг ешар ледара хилла ца 1аш,

рах хьехархой мел бу къасто хала ду. Мух-ха делахь а, Нохчийчуьрчу жима-йоккхачу цъана юьртан бахархойн терахь бен дац иза. Нохчийчоьх эзарнаш хьехархой, бе-рийн бошмийн кхеташ-кхиорхой, студен-таш, дешархой хилар тидаме эцча, 59 бен язвелла цахиларо сингатаме ойла-наш кхоллаюьлуйту. Нохчийн къам дук-халлин барамехь РФ-хь доьвалг1а ду, ткъа Къилбаседа Кавказехь уггаре а доккха ду. РФ-хь баьхна ца 1аш, нохчийн Казахстане-хь (100 эзар сов), Г1ирг1изехь 20 – эзар, Узбекистанехь – 22 эзар, Гуьржехахь 15 эзар, Европехь (дийцарехь, кхо б1е эзар а сов) бехаш бу. Сирехь, Иракехь, Иорда-нехь, Турцехь а бехарш мел бу хууш дац. Нохчийн махках, халкьах а д1акъаьстина, кхечу пачьхалкхашкахь бехаш хилар-на, царах дукхалболчарна мотт бицбел-ла. Нохчийн мотт царна школашакхь хь-ехна бац. Гуш ма-хиллара, дуккха а ду вай, амма нохчийн маттаца, исбаьхал-лин дашца долу гергарло ледара ду. Аб-хазаш, балкхараш, адыгаш кегий къаьм-наш делахь а (б1е эзарнаш бен бац уьш) шайн меттанашкахь арадолуш масех жур-нал, газета ду царан. Меттанаш а, лите-ратураш, фольклораш таллар ду царан дика д1ах1оттийна. 1илманчаш-филоло-гаш бац оцу къаьмнийн к1езиг. Луларчу Дагестанехь къаьмнийн истори, литерату-раш, меттанаш таллар дика д1ах1оттийна а ца 1аш, арадовлуш журналаш, газеташ ду. «Даймеккан» тираж цъа эзар бен йоцчу хенахь, ж1айхойн «Хьакъикъат» а, г1умкийн «Йолдаш» а газетийн тираж эзарнаш яра. Дукха хан йоццуш «Дом поэ-зи» а сьхадиллина Махачкалаш Дагеста-нерчу къаьмнийн поэтийн кхоллараллаш-на лерина цъаьнакхетарш, суьйренаш д1аяхьа. Арахецна Дагестанера масех къоман дахар-1ер, уьш деха меттигаш йовзуйтуш (краеведение), хьехархошна, дешархошна (5-9 классаш) лерина кни-гаш. И дерриге а Нохчийчоьх кхочушдица дика хир долу дела хьехачо ас.

Леррина х1оттийначу программца д1аьхош ду Г1езалойн махкахь (Татар-станехь) г1езалойн мотт 1амор, цуьнга марзо кхоллар. Г1езалойн маттахь пере-дачаш еш телевиденин канал ду царан. Г1алмакхой ч1ог1а т1ебирзина шайн мотт 1аморна, яккхий харжаш а еш. Та-ханлерчу денца дуьстича, ткъех шо хьал-ха г1алмакхойн маттахь еша а, яздан а хуурш 1аламат к1езиг бара. Леррина х1оттийначу планаца нохчийн мотт бе-рийн бошмашкахь, школашакхь, технику-машкахь, училищешкахь, университеташ-кахь хьеха беза хан т1екхачьна дика хан ю. Оцу массо а дешаран заведенешка-хь нохчийн мотт хьеха билгалдаьхна са-хьташ кхин а оццул алсамдаьхна ца 1аш, дика говзанчаш а кхио беза нохчийн мотт школашакхь хьеха. Цъак1езиг хан яла-хь, хьехархой кечбан говзанчаш а боцуш диса кхерам т1ех1оьттина вайна. Цец-валлал, орцах дакхал хьал ма ду де-шаран заведенешкахь нохчийн маттаца доьзнарг. Цъайтта шарахь школехь деш-начарна (уьш 1аламат дукха бу!) нохчийн

б1оболарх ца кхета со. Хьехархойх дук-кха а болчара уьш ешна цахилар гучу-доккху нохчийн маттахь арадовлуш жур-налашка, газете уьш язбаларан терахь а, университетийн филфакехь доьшучу студентийн терахь а. Шайна дикачу ме-тодикан бух т1ехь хьехнарг дика 1амош а, сьхалаца кхетам болуш а ду вайн бе-раш. Цъайтта шарахь школехь нохчийн мотт «1амийначарна» еша а, яздан а ца-хаар, цъана-шина шарахь 1аьрбийн мотт 1амийначарна шера еша а, яздан а хаар, Къор1ан дагахь хаар а школашкарчу хь-ехархоша, дика ойла а йина, шайн хьеха-ран методика хийца езаш, шайн белхан шашь мах хачо безаш хьал ду. Нохчийн мотт хьехаран шен методика хилла ца 1аш, хьехархоша шайн хаарш к1аргдан а, шардан а деза, нохчийн маттахь зорбана-хь ара мел даьлла дош шайн ц1ерачу би-блиотекашкахь гул а деш. Советски школе-хь болх беш волу х1ора а хьехархо декхар вара ша хьобхучуьнча мел доьзначу га-зетана, журналана язвала. Массо а хь-ехархошка кхочура «Учительская газета». Филологаш декхар бара «Русский язык в школе», «Литература в школе», «Орга», «Стела1ад» журналашна язвала. Х1ора а хьехархочуьнан «План по самообра-зованию» яра. Оцу планаца шен хаарш к1аргдан а, шордан а декхар вара хьехар-хо. 1уналла, терго йоццуш дита ца деза хь-ехархочуьнан балхаца, школаца доьзнарг, нагахь вайна лаккхара кхетам болу, къо-на чкъор кхиа лаахь. Ц1арахазмана а ца еш, ян ма-еззара аттестаци ян еза хьехар-хошлахь, цара хьехначу дешархошка дик-танаш, сочиненеш, изложненеш язъйти-на ца 1аш, классал араьхара литература хьехархоша а, дешархоша а ешарна т1е алсамо тидам а бохуйтуш.

«ЕГЭ д1аяла ца еза», - бохуш, вала да воцу боу санна, д1атесна, тидамза дита ца деза нохчийн маттаца, исбаьхаллин даш-ца доьзнарг. Т1улг а, огий, оьшучу келе берзабо, дечиг а, цостий, нисдо, сеттина эчиг а ж1аьвнаца нисло, амма шен къоман орамех, синах д1ахьаддарг, некъах тил-ларг нисван хала хилла ца 1аш, цуьнан па-надаьлла са, огар санна, аренашкаш кер-ча, тасадала меттиг йоццуш, цъаммо а т1е ца лоцуш. Шен къоман маттахь хьаддачу-нан шен дайн махкахь орам хеда. Шайн хеддий а ца хууш, орамаш хеддарш я уьш шайн хедча а бен-башха цахетарш ма к1езиг бац нохчашлахь: Нохчийчоьх, Да-гестанехь, Гуьржехахь, Казахстанехь, Ев-ропехь... «Мачийн айраш т1ехь д1абахьа йиш яц Даймохк», ткъа сица, дог-ойлан-ца хила безаш бу, нохчийн маттахь хеста а беш, нохчийн маттаца цъаьна, йо1 б1аьрг санна, ларбеш. Х1аь, «юкьара цъа мохк, цъа мотт хилар ца хиллера цъана туьпа-хь дехачу адамех халкь, къам аллал кха-чаме», ткъа мехкан а, меттан а сий-ларам бан а, уьш хьаштхиллал кхиьна кхетам а, эхъ а, кхечу къаьмнашца яхь а хила езаш хиллера. Уьш дерриге а къоман амалца доьзна а долуш. Ткъа къоман амал матта-ца бен кхио йиш яц.

СУМБУЛАТОВ Дени

Шен ненан мотт халкъо, сий ойбуш, 1алашбахъ,

Дуьненахъ цъхана дозанащца билгалбаьллачу махка т1ехъ дехачу адамех къам дийриг уггаре а хьалха цуьнан мотт бу. Меттан г1оьнца тийсало адамашлахъ уйраш, барт, марзо. Маттаца ч1аг1ло г1иллакхаш, 1ада-таш, ламасташ. Уьш дерриге а лардеш кхетам кхиьначу (къоман кхетам кхиьначу) адамиин хьежамаш, са, амал а хуьлу, кхечарех къаьсташ, шатайпана. Хан-зама яларца диканиг т1едузу я вочу аг1ор хийцало. Х1окху дуьненахъ дакхийчу къаьмнех д1айина кегий къаьмнаш ду, шайн мотт, ламасташ а дайна, шайн къоман башхаллаш д1аевлла. И къоман башхаллаш

калша шайна товриг, шайна луьург а бен деш дацара. Шаьш мехкан дай хилар цара ч1аг1дора, шайн хьежамаш, хьежамаш баржош, шайна резавоцург х1аллаквеш. Оцу таппашка, шайн зударий а бина, д1акхуьйлура нохчийн мехкарий. Церан "г1иллакхехъ, 1ада-техъ" мах а беш. Церан лаамна дубъхьалойинарш наггахъ бен бацара. Амма церан лаамаш кхочушбийраш, церан аччанах бокхабелларш, церан хьежамаш къобалбийраш а вовшахкхетта, йоккха тоба кхоллаелира Нохчийчоь. Нохчийн мотт хуучу, амал евзачу оцу тобано дакхий зенаш дира вайн махкахъ, шайн зуламаш массо а юьрта-

Ахьмада язйинчу «Нохчийчоьнан топони» белхан лаккхара маххадийна, и болх бевзаш мел волчо.

Лаккхара маххадо хьакъ а бу и болх. Махкара меттигаш, мичхьа ю билгалдина ца 1аш, церан ц1ерш д1аязйина Ахьмада, царах цъхайолчеран 1илманан бух т1ехъ таллам а беш. Цо бинчу талламо вайн ойла б1ешерийн к1оргене д1аюьгу, тайп-тайпанчу культурийн тег1анаш билгалдохуш. Цара ч1аг1до: эзарнаш шераш хьалха дуьйна вайнах Кавказехъ баьхна хилар, вайн дайн мохк Кавказ хилар. И бакъдерг шеконе дилла г1ерташ кхин 1илманчаш (нохчийна, кхечу къаьмнийн а) белахъ а. Иштта далий-

1илманан Академин вице-президент, профессор Р.Х. Дадашев. Цуьнан «Юьхьанцарчу школахъ хьежаран мотт: 1отбакхамаш, мифаш, баккъала долушдерг» (НР-н 1илманийн Академи. Таллам (1илманан-дешаран тептар) статьяхъ яздинарг доладо вай лахахъ.

«Меттанаш д1адовларехъ нуьцкъала г1ирс бу юьгара дешаран д1ах1оттам а, хаамийн г1ирса а. Дуккха а талламо-хошна хетарехъ, школийн ницкъ кхочур бу б1ешерашкахъ баьхна мотт цъха-шичкъор кхиале буьззина д1абаккха. Цундела кхид1а долчу т1ехъ вай дуьйцур ду вайн республикехъ цуьнца доьзна долу хьелаш. Х1ун дан деза-теша, нох-

Нохчийн мотт Нохчийчоьнан баьрччехъ хила беза

ларьеш 1у-дай хуьлу х1ора къоман, мел хало т1ех1оттарх некъах, къилбанах ца бухуш, нигат ц1ена долуш. Уьш вайн къоман а хилла массо а заманахъ. Цара схьакхачийна вайга мотт, г1иллакхаш, синмехаллаш, оьздангалла, дин. Цара и къоман хазнаш вайга нохчийн маттахъ кхачийна. Муьлш хилла и 1у-дай хилла лаьттинарш? Халкъан поэтан Сулейманов Ахьмадан дешнашца аьлча:

- Со меца 1ийна а, нах бузо!

Со верзина 1ийна, а нах буха!

Со хьогаш 1ийна а,

Нах чам-мерзачу, муттанех, хих 1або!

Со дакъазваьлла а,

Нах декъала хилийта!

Нах ирсе а бина,

нехан ирсах воккхаве, суо ирсе хила!

Со велла а, нах бахийта!

Дуьне, дахар хаздан, даздан! – бохуш, баьхна шайн дахаран къилбадина эвлаяш, устазаш, къоман къонахий, куьпан, юьртан бакъболу дай, оьзда къаной, хьежам бан Дала хьекъал, кхетам белларш хилла. Цара латтийна кьам бертахъ, 1индаг1на, стоьмана дитташ дуг1уш, некъ, шовда тодеш, т1еш тохкуш. И къонахий - г1ортоташ д1аевлла, малъелча, шен некъах туьлу къам, цул т1аьхьа д1ахеда шен орамех... Т1аьхьалц вайн махкахъ дай хилла хийзаш вайн амална хийра амал йолу, вайн хьежамашца хьежамаш ца бог1у кхин адамаш дара, тайп-тайпанчу мехкашкара чудаьккхина. Мехкан баьрччера не1саг1ане баьккхи-нера нохчийн мотт, ткъа г1иллакхаша-м аракхиссинера. Дег1ана бечу ницкъал а хала дара лан хьекъална, синна, амална йо г1ело. Оцу г1елоно к1елдитна адам к1езиг дацара, ткъа иштта к1езиг бацара кхечу мехкашкара баьккхинчийн хьадалчаш а хилла, царна бокхабелла хийзарш а.

Оцу тайпана адамаш к1езиг ма ца хилла д1адаханчу б1ешеран 30-чу шерашкахъ а, вайн къоман оьзда адамаш х1аллакдечу муьрехъ. Оцу хенахъ аьлла: «Зуламхоша лулахочун не1 тоьхча, лулахо орцах ца валарна дукха нах х1алакбира». Къоман кхетамна, амална бинчу т1е1аткъамо, тохарша а адамиин синошна чевнаш йина ца 1аш, бохийнера доьзалш, херадаьхнера йиша-вешин гергарлонаш. Къам тобанашка декъаделла а ца 1аш, и тобанаш вовшехлеташ яра, х1ора дийнахъ, х1ора к1иранах, х1ора баттахъ иттанаш, б1еннаш адамаш х1аллакдеш. Тобанийн ц1ерш тайп-тайпана яра, ткъа х1аллакбийраш нохчий бара. Наггахъ ца хезара: "Нохчийчу баьккинчу кхечу къаьмнийн векалех берш байна". Нохчийчоьнан баьрччечу ярташкахъ т1емалойн таппаш еки-на, нохчийн мехкан дай а хилла хийзачу шовзткъе итт сов къаьмнийн ве-

хъ, г1алахъ даржош. Кегий бераш, зу-дабераш, мехкарий, баккхий нах идор, лечкъор д1адоладелира Нохчийчоь. Царах цъаберш гергарчара аччанах зуламхошкара оьцуш бара (декъий а цъхаьна). Т1аьхьо, Нохчийчоьхъ т1ом болуш, изза зуламаш дора Россин эскаран салташ, эпсарша а.

Дуккха а болчийн Нохчийчоьхъ нохчалла хьаьшнера. Нохчаллин коьрта билгало хилла лаьттина нохчийн маттана йинарг боккха эшам, г1ело яра. Зорбанехъ арадолуш дацара берийн «Стела1ад», литературни-исбаьхьаллин журнал «Орга», «Даймох» газет. Цъха х1ума дацара къоман культура кхио деш. Къоман культура муха кхийо, нохчийн меттан сий-ларам беш ца хилча? Къоман мел долу сийлахъниг емалдеш, «нохчийн пачьхалкх» еш бара нохчийн «патриоташ», кхечу пачьхалкхашкарчу векалшца бертахъ а. Муьлхачу а къоман сийлахъ мехалла ю цуьнан мотт. Т1амо йохийна мел йоккха г1ишло, юрт, г1ала а юхаметтах1оттало, амма 1аламат хала ду къоман синмехаллаш меттах1итто. Къоман мотт юхаметта ца х1оттало, кхолла-м муьххале а ца ло.

Ишттаниг ца хилийта, бан безаш дукха а болх бу. Дуьненарчу къаьмнаша и мехала болх барна, къаьхегарна ларделла царна шайн меттанаш пачьхалкийн т1ег1анехъ. Мотт ларбарехъ коьртаниг, 1илманчашна хетарехъ, йоза-дешар хьехар, 1амор а ду. Дуьненара къаьмнийн меттанаш толлуш бинчу 1илманан белхашна т1е а тевжина, ЮНЕСКО-н експертан комиссино дина жам1 иштта ду: «Йоза-дешар 1аморехъ уггаре а дика г1ирс ненан мотт хилар гуш ду. Гуш ду, кхин меттанаш 1амор, ненан меттан чохъа я цуьнан меттана а доцуш д1адахъа дезар. Уьш шен мотт 1амийначул т1аьхьа 1амо доло деза» («Дешарехъ меттигерчу меттанех пайдаэцар». М.1953 шо).

Къоман мотт 1илма карадерзош коьрта г1ирс хилла ца 1аш, кхин меттанаш 1амош коьртачех г1ирс бу. Кхечу меттан дешнех кхета йиш юй, оцу дешан шен ненан маттахъ маь1на дезаш, хууш а ца хилча? Дера яц. Деллахъ-х1ета, шен маттахъ пайда а оьцуш, цуьнан г1ирсащца 1илма довза г1ерташ воцург цъха а 1илма а доцуш васса кхерам бу. Шен къоман мотт, г1иллакхаш, ламасташ, доцца аьлча, шен къоман культурица вехарг сихо кхочу 1илманан лакхене, цуьнан хаарш а хуьлу чохъ къоман са а долуш. «Шайн ламасташца, дог-ойланца, кхоллараллица т1ебуьзна болу муьлхха а мотт шен маххадалур боцуш а, шатайпа башха а бу, х1ора стеган дахар санна» (ЮНЕСКО-н генеральни директор Мацурра Хантиро). Нохчийн халкъан поэто, 1илманчо Сулейманов

начу тоьшаллина хьалха г1орасиз хуьлу муьлхха а 1илманча. Кхин цъха мехала дакъа а ду А.Сулеймановн белхан: къоман мотт. Нохчийн мотт шира хилла ца 1аш, и мотт буьйцу адамаш х1окху махкахъ даьхна хилар т1е1аг1до цо. Цул совнаха, Гуржийчоьхъ (вайн дозанца долу лаьмнийн дакъа) йолу цъхайолу меттигийн ц1ерш нохчийн маттахъ ешаелла а ца 1аш, нохчийн маттахъ маь1на далуш ю. Ахьмада д1аязйинчу меттигийн ц1ераша (масех эзар дашца) т1еюзна нохчийн меттан дешнийн хазна. «Мотт – халкъан культуриг уггаре а мехала дакъа ду, цо шена цулоцу гонахара дуьне, халкъан юькараллин кхетам, цуьнан башхалла, 1ер-дахар, къоман амал, г1иллакхаш, оьздангалла, мехаллаш, дуьнене хьежамаш, дуьненца юькаметтигаш (Тер-Минасова С.Т. «Мотт а меттигурашна юьгара з1енаш а». М.2000г.). Хууш ма-хиллара, хаза 1алам долуш мохк бу вайн мохк. Тайп-тайпанчу диттийн хьаннаша д1адубькьна аьрцнаш. Бес-бесара, тайп-тайпана а т1улгаш ду вайн махкахъ. 1аьржа, можа, г1амаран а латта ду вайн.

Говзачу пхьеро шайх пайда ца эцча, дитташ, т1улгаш, латта а хуьлий, дуьсу уьш. Амма нагахъ царах эца ма-безза пайдаэцахъ, дечигахъ дечиг-пондар, кор-не1, тхов-ц1енкьа хуьлу; т1улгахъ чхо, ц1а, чурт, б1ов йоттало, лаьтташ – кхийра пхьег1аш, ц1енеш даладо. Шайх пайда мел ца оьцу, шайх хаарца куьг мел ца туху чохъ са доцуш хуьлу уьш. Иштта бу мотт а. Меттан дешнаш чохъ са доцуш ду, шайн маь1на хуучара шайх пайдаэцалц. Шен махкахъ, дайн махкахъ, къоман меттан меттиг баьрччехъ хила еза. И барч схьалаьцна мотт, и мотт буьйцу халкъ а ду оцу меттан а, мехкан а да. Шайн меттан меттиг баьрччехъ хилийта г1ерташ дукха къаьхегна дуккха а къаьмнийн векалша. Цъхадолу меттанаш дуьненахъ девзина, оцу меттанашкахъ 1илманан, культуриг лакхенашка кхачарна. Цъхадолу меттанаш, тахана и меттанаш дийчинчу къаьмнийн ц1ерш а ца евзаш, доьза дайна. Царах цъадерш, дакхий мехкаш схьалецна, даха охьа-хевшина, дакхий халкъаш а хилла. Цара шайх эдина, доьза дайина шайн меттанаш дайна кегий къаьмнаш. Нагахъ хьалха т1е1аткъаман г1ирс кхин хиллехъ, тахана 1илман-технически кхиар ду боккха т1е1аткъам беш. Тахана шен мотт, йоза а даржо аьрто берг, телерадиопередачашца, интернетца т1е1аткъам бан йиш ерг дуьненан а доладеш ву, иза толамхо а ву. Оцу г1уллакхо сагатдечу нохчийн интеллигенцин векалша дукха дийцина, дукха яздина цу хьокъехъ, нийса некъаш а къастохъ. Царалахъ 1илманан бух хиларца, ша дуьйцург х1ун ду а хууш дуьйцуш хиларца а къаьсташ ву НР-н

чийн мотт, кхид1а кхиа ца бахъ а, д1а ца болуьйтуш, ларбархьама? Х1окху мог1анийн автор цъхана х1уманаш тешна ву: ша буьйцуш берш мел беллахъ а, мотт д1абер бу, нагахъ и болх беш бацахъ, кхуьуш бацахъ, нагахъ и оьшуш бацахъ. Нагахъ нохчийн мотт, оьрсийниг санна, пачьхалкхан мотт беллахъ, цъхатерра таронаш мукъане а ло вай цу шинна. Къайле яц, нохчийн маттахъ вай тезетахъ бен пайдаоьцуш цахилар. Кхидолчохъ вай пайдаоьцуш сийлахъ-боккхачу оьрсийн маттахъ. Кху т1е а доьг1на аьлча, правительстве-хъ нохчийн маттанна ницкъ ма-кхочу бакъонаш яла еза. Ткъа тахана вайн республикехъ кхочуш ца до ЮНЕСКО-с хьохуш долчарехъ уггаре а коьрта дерш а. Иштта хала ду-те, ЮНЕСКО-с ма-хьехара, меттигера радио а, телевидени а нохчийн матта т1е яккха? Россин Федерацин законашца ца дог1уш а ма дац и, дерриге а дозуш ду вайн ницкъехъ а, лаамахъ а. Цигахъ лелошдерг, нохчийн маттанна ницкъбар ду, алар т1ехдаьккхина а дац. Цигахъ жигара юькабоккхуш бу цъха «керла мотт», 80% оьрсийн, 20% нохчийн дешнех лаьтташ болу. Суна хетарехъ, и нохчийн мотт х1аллакбарехъа якккхина рог1ера г1улч ю, х1унда аьлча кегийро-хошна и тати-гота цара 1амайо дела. Радиоохъ я телевиденехъ мукъане а дан ма дезара ц1еначу нохчийн я оьрсийн маттахъ къамел», - боху Р.Дадашевс.

Нохчийн мотт бийцарехъ, юькараллехъ цуьнах пайдаэцарехъ, юьхьанцарчу классашкахъ хьехарехъ, цуьнах говзаллин мотт барехъ долу кхачамбацарш билгалдаьхна ца 1аш, Р.Х. Дадашевс долуш долу хьал нисдарехъ, цъхана къепе, низаме далорехъ шайх пайдаэца хьакъболу мехала хьехамаш а бо законан а, 1илманан а бух т1ехъ: «Нормативан керлачу документаша, масала, Росстандарто бакьо ло нохчийн маттахъ болх бан лууш болу журналисташ кечбан. И кхочуш-дархьама, дешаран плана юька керла предметаш яло еза. Тахана радио-хъ а, телевиденехъ а болх беш болчу журналисташа НПУ-хъ говзалла лакхьяккхаран курсаш вовшахтоха езара... Уггаре а хьалха кхочушдан деза-чех дара:

- хьехар нохчийн маттахъ д1адахьар а, хьалхара классана математикан 1амат арахецар а;

- ЧИПКРО-хъ юьхьанцарчу классашкара хьехархой юькакьбаран курсаш д1аяхьар;

- къоман школашкахъ болх бан говзанчаш кечбар кхочушдархьама да-галаьцнера, Нохчийн пачьхалкхан хьехархойн институте а, хьехархойн колледже а школе даха хан йоьцу берашна хьеха леррина студенташ д1аэцар.

цу халкъан парг1ато цхьаммо а хьошур яц! Мамакаев Мохьмад

Ткъа оцу программин коьрта хаттарш кхочуш ца дина. Со кхьору, х1окху ша-рахь а, масех кхеташо д1аяьхначул т1аьхьа, вай и реформа яр т1едог1учу шере д1ататтарна. Иштта схьадог1уш ма ду XX-чу б1ешеран 60-чу шерашка-хь дуьйна».

Р.Дадашев вай лардан г1иртинарг, иза кхийринарг, цо шеконехь лат-тийнарг, халахеташ делахь а, бакъ а хилла д1ах1оьттина вайн дахаре-хь. Цунна масалш дукха а ду. Царах цхьа дерш хьахор ду вай.

Тахана муха ду Нохчийчоьхь нох-чийн мотт хьехар, цуьнах пачхьалкхан хьаьрмашка хь, юкьараллехь а пайда-эцар? НР-н Куьйгалхочо Р.А.Кадыров-шен Буьйраца д1ахайкхийна «Нох-чийн меттан Де» - апрель беттан 25-г1а де. Т1еэцна НР-чу меттанийн хьокьехь Закон. Нохчийн а, оьр-сийн а меттанаш пачхьалкхан хилар ч1аг1дина НР-н Конституцин статья-ца. Пачхьалкхан т1ег1анехь бакъо-нан бух биллина нохчийн маттанна. Халахеташ делахь а, оцу бакъонан бух т1ехь бан ма-беззара болх ца-бар бахьанехь, мотт ша хила безачу т1ег1анехь бац.

Юьхьанцарчу классашка хь нох-чийн мотт хьехаран урокийн барам лахбина. Юьхьанцарчу классашна хьехархой кечбечу колледжешка-хь 3-4-чуй курсашка хь нохчийн мотт хьалха хьоьхуш хиллехь, х1инца хь-оьхуш бац. Нохчийн пачхьалкхан университетехь нохчийн меттан, ли-тературин а говзанчаш (хьалхачул а) к1езиг кечбеш бу. Курсехь 15-20 сту-дент бен вац. Д1адаханчу б1ешеран 70-80-чуй шерашка хь очно – 50, заочно – 50-60 студент доьшуш вара. Уьш школашка д1ахьовшош, д1абольхуш а бара. Цара 1амий-нарш бу тахана нохчийн мотт бийца хуурш, нохчийн маттахь яздан хуурш а. Берийн бошмашкара бераш кхе-тош-кхио говзанчаш кечбар ледар ду. Нохчийн маттахь арадовлуш жур-налаш «Стела1ад», «Орга» - жур-налаш, «Даймохк» газета доьшуш, уьш яздайтина а цхьа-ши эзар стаг вац. НР-н пачхьалкхан хьаьрмийн г1уллакхоша, белхалоша шайна, шайн берашна яздайтина а хир дара уьш иттанаш эзарнаш. ГТРК «Гроз-ный» телевиденехь х1инцалц ха-амийн программа «Керланаш» передача оьрсийн а, нохчийн а мет-танашка хь хуьлуш хиллехь, х1инца нохчийн маттахь наггахь бен яц. Туь-канийн, кафеин, ресторанийн ц1ерш кхечу къаьмнийн меттанашка хил-ла ца 1аш, кхечу къаьмнийн метта-нийн йозанашца д1аязйна ю. Вай вовшашка буьйцу нохчийн мотт вай-на х1ора дийнахь хезаш ду.

Соьлжа-Г1алина чу-араволучо-хь йиначу нартола (арка) т1е яздина: «Счастливого пути!», «Добро пожало-вать!» ду. Амма нохчийн маттахь дац яздина: «Некь дика хуьлийла!», «Мар-ша дог1ийла!». Дика а, нийса а хир дара нохчийн меттан экзамен ЕГЭ-хь хилча (нагахь ЕГЭ юьтур йолуш ела-хь), х1унда аьлча нохчийн мотт НР-хь пачхьалкхан мотт хилар Конституцехь ч1аг1дина хиларна. Кхин экзаменаш санна «кхиамца» д1алур яр-кх и экза-мен а. Кхин х1умма ца хилча а, к1езиг а жопалла хир дара дешархойн, пач-хьалкхан т1ег1анехь меттан сий-ларам а хьалабер бара. Лакхаш хьахийна, билгалдаьхна а дан деза г1уллакхаш шерашка хь гулделла, цундела уьш д1адаха а шераш дезар ду. Цхьабакъ-ду, маттахь доьзнар вайх х1ораммо а, къа а хьоьгуш, нис ца дахь, кхане кхин а г1айг1ане, сингаттаме а хир ю вайн.

С. ДЕНИЕВ

НОХЧИЙН МОТТ ТОЛЛУШ, ХЬОЬХУШ БУ

Кавказерчу ширачу меттанех цхьаь болчу нохчийн меттан дешнаш дь-хьара д1аяздинарг П.Паллас а, И.Гюльденштедт а ву, нохчийн, г1алг1айн, бацойн, гуьржийн, мегре-лийн, сванийн, г1ебартойн, абхазойн, ц1адахьаройн, г1азг1умкийн, суьй-лийн, ц1езийн, 1аьндийн а меттанийн шашь х1оттийначу дошамехь (XVIII-чу б1ешарахь). Нохчийн меттан деш-наш д1аяздина Г.Клапрота а («Путе-шествование на Кавказ и в Грузию». 1814г.) Кавказан меттанийн дьухьара грам-матикаш язъеш къахьегна П.К.Услара, А.Шифнера, А.Дирра. П.К.Услара Къил-баседа Кавказан барх1 мотт теллина, грамматикаш язйна. Царах ялх моно-графи (нохчийн, суьйлийн, г1азг1умкийн, лезгинийн, ц1адахьаройн, абхазойн) зорбанехь араьлла. Нохчийн а, ба-цойн меттанаш а теллина, грамматикаш язйна А.Шифнера. Иберийско-кавказ-ски меттанаш талларехь бух билли-нарг П.К.Услар ву. Кавказан меттанаш таллар европеяца д1адолийнехь а, кавказхоша а к1езиг дакъа юкьа ца диллина оцу мехалчу г1уллакхна. Нох-чашлахь дьухьара элпаш а кхьоль-лина, нийсаьзьяран а, грамматикин а бакъонаш т1ехь йолу жайна яздинарг Досов Къеди вара (Тифлис, 1862г.). Д1адаханчу б1ешеран 30-г1ачу шераш-ка кхаччалц кавказан меттанаш телли-ра Г.Шухардта, Н.Я.Марра, А.Дирра.

Кавказан меттанаш толлуш, къавст-тана Къилбаседа Кавказан меттанийн фонетикийн д1ах1оттам толлуш, духа къахьегна Н.С.Трубецкойс. Цара мас-сара а шайн талламашка хь нохчийн маттера масалш далийна. Ткъолг1ачу б1ешеран 20-чу шерашка хь д1аболабо Къилбаседа Кавказерчу къаьмнийн меттанашна йоза кхолларалехула болу болх. Йоза кхуллуш долу меттанаш 1илманан бух т1ехь талла дезаш дара (фонетикан, грамматикан т1ег1анехь). 1илманчаша Н.Ф.Яковлевс, А.Н.Генкос, Л.И.Жирковс вайнехан а, дагестанан а меттанашна алфавиташ х1иттийна ца 1аш, грамматикаш а х1иттийра. Кавка-зан меттанаш талла вовшахтоьхна 1ил-манан шиь центр-школа яра. Цхьаь Ле-нинградехь (Петроградехь) – А.Розен, Ал.Цагарели, Н.Я.Марр; шолог1ниг Тбилисехь йолуш (И.Кипшидзе, И.Джавахишвили), 30-40-чу шерашка-хь дуьйна шех А.С.Чикобаван школа олуш йолу. Кавказан меттанаш телли-на ца 1аш, оцу центрашка хь (1илманан школаш: Тбилиси, Москва, Ленинград) кечбо говзанчаш, университеташка-хь кофедраш а кхуллий. Къилбаседа Кавказерчу массо а республикашка хь

меттанаш талла а, хьеха а 1илманан талламан институташ, хьехархойн ин-ституташ, университеташ схьайоьллу. Гуьржехарчу (Тбилиси) 1илманан ака-демн А.С.Чикобаван ц1арахчу язы-казнанин институтехь тахана а тол-луш ду дерриге а иберийско-кавказски меттанаш, шайна юкьа хь нохчийн мотт а болуш.

1илманчаша Д.С.Имнайшвилис, К.Т.Чрелашвилис масех монографи язйна, нахийн (нохчийн, г1алг1айн, ба-цойн) меттанаш а теллина. Арадуьйлу журналаш, монографеш, статийн гу-ларш. Ткъолг1а б1ешеран 90-г1ачу ше-рашка кхаччалц Къилбаседа Кавказехь нохчийн а, г1алг1айн а меттанаш тол-луш дика а, якхийчех а центр ларалуш яра Нохч-Г1алг1айн республика. Нох-чийн пачхьалкхан университетехь, хь-ехархойн институтехь, 1илманан тал-ламан институтехь нахийн меттанаш толлуш д1ахьош бокха болх бара. 1ил-манчаша И.Г.Арсановс, А.Г.Мациевс, И.Ю.Алироевс, К. З. Чокаевс, А. Д. Ти-маевс, Н. С. Бибулатовс, Я. С. Вагаповс, Я. У. Эсхаджиевс, З.Х.Хамидовс, Р. А. Саламовас, З. Д. Джамалхановс, М. Р. Овхадовс, А. И. Халидовс, Х. Б. Навра-зовас, Б. А. Хазбулатовс, Т. М. Вагапо-вас, Р. Х. Мамаевас, В. Ю. Гиреевс и д1. кх. нохчийн мотт толлуш мехала бел-хаш язбина. Дуьнехан а безза 1илман-чо, профессоро Ю.Д.Дешериевс нох-чийн меттанаш толлуш бина 1илманан белхаш: «Бацойн мотт», «Хиналугийн мотт», «Сравнительно-историческая грамматика нахских языков и проблемы происхождения и исторического разви-тия горских кавказских народов», «Со-циальная лингвистика» и д1.кх. Про-фессоро, НР-н 1илманийн академин член-корреспонденто А. И. Халидовс т1аьхьарчу иттех шарахь 1аламат дух-а а, мехала а, нохчийн мотт толлуш, болх бина. Цуьнан масех монографи араьлла: «Морфология современно-го русского языка» (шина декъах лаь-та) 1997, 1998 шераш, «Типологический синтаксис чеченского простого предло-жения» (Нальчик, 2004 шо, 272 аг1о); «Нахские языки в типологическом ос-вещении» (Нальчик, 2004, 312 аг1о); «Очерки по типологии залога», «Че-ченский язык. Морфемика. Словооб-разование», «Нохчийн метта1илманан терминийн луг1ат», «Нохчийн меттан орфографи тояран проект», «Нохчийн меттан грамматика» (А. Д. Тимаевца, М. Р. Овхадовца а цхьаьна)

Кавказан меттанаш тахана толлуш ду Голландера, Германера (Йенский университет), США-ра, Францера, Ан-

глера, Бельгера, Италера, Чехера, Швейцарера, Израилера, Польшера, Норвегера и д1.кх. пачхьалкхашкарчу а 1илманчаша. Арменера, Азербайджа-нера 1илманчаша з1енаш, уйраш тол-луш (историн, меттанийн) пайдаоьцу меттанашкара масаллех. Царна юкьа-хь к1езиг меттиг д1алоцуш бац нахийн мотт а. Нохчийн мотт 20-чу б1ешеран 20-чу шерашка хь дуьйна школашка-хь хьоьхуш бу. Т1аьхьарчу шерашка-хь а, нохчийн мотт а теллина, канди-дат, доктор а хилла масех 1илманча ву Нохчийчоьхь. Нохчийн 1илманча-ша, белхан зиэделларг долчу хьехар-хоша И.Ю.Алироевс, И.Арсановс, А.Тимаевс, Я.Эсхаджиевс, Т.Вагаповс, З.Джамалхановс, М. Мачиговс, Ж. Махмаевс, М. Чентиевас, Н.Бушуевс, В.Янгильбаевс, Э.Солтахановс и д1. кх. х1иттийначу, язйинчу учебникашца школашка хь, хьехархойн училищешка-хь, институтехь, университетехь хье-на, хьоьхуш а бу нохчийн мотт.

Нохчийн республикехь пачхьал-кхан ши мотт бу: нохчийн а, оьр-сийн а. Нохчийн маттахь арадовлуш журналаш ду: «Орга», «Стела1ад», «Вайнах» (оьрсийн, нохчийн а мет-танашка хь), газеташ ду: «Даймохк» (нохчийн маттахь), «Хьехархо» (оьр-сийн а, нохчийн а меттанашка хь), к1оштийн газеташ (оьрсийн а, нох-чийн меттанашка хь). Телерадиопе-редачаш ю нохчийн маттахь. НР-хь 1600 сов нохчийн меттан хьехархо ву, шайна юкьа хь пачхьалкхо сийлаллин ц1ерш елларш а болуш, школашка хь нохчийн мотт, литература а хьоьхуш. Нохчийн йозанан мотт шайн статья-журналисташа. Эзарнашка хь тираж а йолуш араюьйлу цара язйна ис-баьхьаллин произведенеш, статьяш а. Бакъду, 1аламат ледара ду уьш ешар. Нохчийн къоман театре хь нох-чийн маттахь спектаклаш х1иттайо. К1езиг бу хьовсархой. Шашь бечу хь-ехамашца нохчийн мотт кхиош, лар-беш, марзбеш а 1еламнаха юкьарал-лехь д1алаьцнарг йоккха меттиг ю. Нохчийчоьхь нохчийн маттанна баьрч-чехь меттиг билгалъяьккхийна НР-н Куьйгалхочо Р.А.Кадыровс, апрель беттан 25-г1а де шен Буьйраца «Нох-чийн меттан Де» а ч1аг1дина. Нох-чийн матто лерса хьоьстучийн, цуьн-ца уьйр-марзо йолчийн, синна гергара а, хьоме а болчийн юкьара сийлахь-деза де ду апрель беттан 25-г1а де – «Нохчийн меттан Де». Цуьнан хьур-мат дан кхетам хуьлийла вайн!

Д. АБУАЛИЕВ

НОХЧИЙН МАТТАХЬ ЦХЬАЙОЛЧУ Г1АЛАНИЙН, МЕТТИГИЙН, ХИНИЙН, ЯРТИЙН А Ц1ЕРШ

Ассиновская – Эха-Борзе
Карабулак – Элдархан-Г1ала
Сунженский хребет – Ташхойн парг1
Станица Николаевская – Салт-Г1ала
Станица Троицкая – Обарг-Юрт
Станица Червленая – Орз-Г1ала,
Оьрз-Г1ала
Станица Нестеровская – Г1ажарин-Юрт
г.Георгиевск – Гуьмех
Станица Ильинская – Баса-Г1ала
Станица Орджоникидзеvская – Сипсо-Г1ала
Гвардейское – 1елин-Юрт
Кубань – Г1оба
Сулак – Г1ойсу
Крым – Г1ирма
Крымский полуостров – Г1ирмера
ахг1айре
Станица Наурская – Новр-Г1ала

Волга – Ийдал
Станица Мекенская – Макан-Г1ала
г.Горький – Мак1арех
Моздок – Мазлак
Мекен-Юрт – Макане
Назрань – Несаре
Новогрозненский поселок – Ойсхар
Р.Аргун – Орга
Р.Сунжа – Соьлжа
Каспийское море – Тарххойн х1орд
Дарьяльское ущелье – Теркан ч1аж
Турция – Туркойн пачхьалкх
Хасав-юрт – Хасун-Юрт
Махачкала – Х1инжг1ала
Терский хребет – Чергазийн парг1
Станица Петропаловская – Чурттог1е
Правобережный аул – Ч1аьнти-Юрт
Знаменка аул – Ч1улг-Юрт
Сирия – Шема

Ханкальское ущелье – Шинасуьйран юкь
Алханчуртская долина – Шинарег1ан юкь
Алхан-Кала – 1алхан-Г1ала
Виноградово – Бамт-Юрт
г.Беслан – Берсин-Юрт
Балканский полуостров – Балканийн
ахг1айре
Качкальковский хребет – Г1ачалкхин парг1
г.Горький – Мак1арех
Верхний Наур – Лакха-Невре
Прохладная – Эха-Г1ала
Англия – Ингалспачхьалкх
Кизляр – Г1излари (Г1излара)
Татария – Г1езалойн мохк
р.Асса – 1асс
Черное море – 1аьржа х1орд

**Зорбане кечийна
Д. СУМБУЛАТОВС**

Поэзин агло

БОРХАДЖИЕВ Хожбауди

НОХЧИЙН МОТТ

Халкгийн меттанаш
Ма дукха ду!
Ткъа суна безаш берг
Нохчийн мотт бу.

Даг чуьра долу дош
Оьзданиг хилча,
Г1иллакхе волчунна
Лерам а хилча.

Эшаршкахь, иллешкахь
Ненан мотт хазахь,
Массарна и безахь,
Ца хедаш цунахь.

Нохчийн мотт хууш верг,
Ирс долуш хета,
Наггахь и буьйцуш верг
Декъаза хета.

Вайн хаза г1иллакхашна
Дозалла вай дахь,
Дикачу г1уллакхашна
Вай каде хилахь.

Эрна дац дахар, -
Ала йиш хир ю.
Халкъашлахь вай т1аккха
Ирс долуш хир ду.

ЭСИЛАЕВА 1айнаъ

ЗАМА

Ма сиха йоьду хьо, зама,
Кхиале когбаккха 1ама,
Юьгу ахь, ядайой, пана,
Со ларьеш 1ашшехь и кхане.

Зама, со йитахь ловза,
Дахаран хазалла йовза.
Дагардан кхиале п1елгаш,
Ма гена дехи ахь шераш.

Йитахь да-нана хьаста,
Дагардуьйцуш дог даста,
Бераллин туьйранаш дийца,
Кьоналла сайн дагалца.

Зама, ахь хеназа кьаной,
Бераллин шерех д1ахерйо,
Ма г1охьа, зама, сел чехка,
Гаьнгали бубуш ша техка.

Йигахь со 1ежийн беша,
Бераллин туьйранех теша,
Цигахь ду дас дег1на синтарш,
Ахь, зама, кьандина дитташ.

Зама, ахь йигахь хьайца,
Дас-нанас хьистинчу керта...
Ма сихло хьо тоха доза,
Хададеш кхолламан йоза.

ДАЙМОХК

Даймохк, хьуна догах байташ язина,
Хьо хестабан довха дешнаш хаьржина,
Хьогга безам тхуна дайша марзбина,
Хьан сий лардеш, эхорта уьш бирзина.

Хийла хьаша хьан х1усаме воьссина,
Хьуо езачийн дегнаш даим хьистина,
1аламо хьо хазьеш, заза давккхина,
Сан Нохчийчоь башха хаза кьегина.

Хьан ц1е доккха дуьне мел ду яьржина,
Болатан амал хьан ц1ахь, арахь евзина,
Везачу Дала кьинхетамца ларийна,
Нохчийн кьомо дозаллица сий дина.

Машарна хьайн
т1емаш д1асадаржийна,
Хьайн халкъ, дезаш, догах маракевлина,
Кьонахаша, лоруш, хьан ц1е яьккхина,
Дерриг дуьне хьайх ахь цецдаьккхина.

Шовданашца ас хьогалла яйина,
Хьох ца 1ебаш, хьан х1аваь ас мийлина.
Кхача хилла, сан кийра ахь бузийна,
Хьайн 1аламан хазаллех дог 1абийна.

Лаьмнаш лаьтта, кьоьжа кортош айина,
Кура аьрзу хьийза, т1емаш даржийна.
Хьайн 1аламан исбаьхьа сурт гайтина,
Нохчийчоь, хьо лаьтта, корта айина!

НАНА

Д1аяхарх и хаза зама,
Хьо дагна йицлур яц, Нана.
Бераллехь моьттура суна,
Даим хьо ехар ю тхуна.

Амма ахь йити со байлахь,
Бералла юьтуш сан генахь.
Доггахь йоьлху хьан коша т1ехь,
Хьо маракуьйлу ас г1енахь.

Нана, ма зама и хилла:
Ахь хьайца юьгура хийла.
Ма ч1ог1а лаьара ахь йига,
Хьо йоьдуш юха а цига...

Хала ду, ду суна хала,
Хьо йоцуш хене а яла.
Ненан хан яхийнехь Дала,
Дахар ирсе дац ма ала!

Даим а коьртехь ю ойла
Хьан некъаш дешица кхала,
Цкъа мукъане хьо маракуьвла,
Д1аойуш даг т1ера бала!

Ма ехаш хилла со хьалха,
Амма ю со тахна цхьалха,
Дог1анаш юьзна го марха,
И санна дог ду сан башха.

МАМАЕВА Карина

НОХЧИЙН МЕТТАН ДЕННА

Нохчийн мотт, ненан мотт, лууш хьо хасто,
Йоккхаш, хазийта йиш хиларх хьо кьасто,
Йоллу со ала дош даггара, лехна,
Ларамца тоьхна ас байт вовшаш тахна.

Аганан иллешкахь нанас хьо бекийна
Г1иллакхаш 1аморца, марзбеш, цо бийцина,
Массо а кьаьмнашца гергарло хилахь а,
Хьо бицбина яхар хьарам а дина.

Дуьхьара йистхуьлуш сайн ненан маттахь
Хьомсарчу ненан ц1е доггахь яьккхина,
Доллчу дуьнен т1ехь, маьршачу лаьтташ
И езар, мотт безар, мохь тоьххана, кхайкхийна.

Дуьненахь уггаре йазийнарг нана ю,
Цо буьйцу мотт а бу и санна беза,
Сан коьрта 1алашо догах хьо ларар ю,
Берахь дуьйна хиларна 1амош хьо беза.

Рамзанан омранца, хьан сий деш, кьастийна
Б1аьстенан цхьа де ду, ларам беш, даздина.
Нохчийн кьам мел деха бехар бу ненан мотт
Иллеш а декар ду, хестабеш нохчийн мотт!

НОХЧИЙН МОТТ

Нохчийн мотт, сан кьоман хазна,
Хьо хестош хийлаза хезна,
Йоккхаш буьйцу ас хьо тахна,
Баркалла аларца нанна.

1амийнарг суна хьо бийца,
Нана ю марзбинарг сица,
Довзалехь массара буьйцуш,
Дехаш ду, хьан лар ца йойтуш.

Мехкарийн оьздалла хестош,
Кьонахийн майралла юьйцуш,
Дика-вуон бакьонца кьастош,
Сан мотт, хьо бехаш бу, машаре койкхуш.

Т1амо кьам дохийна, даржарх,
Маь1-маь1нехь вай даха ховшарх,
Теша со, нохчийн мотт, теша,
Лар яйна, буьтур бац изша.

Дерриге дисна и генахь,
Д1аяхна кхоьлина марха,
Б1аьстенан кху хазчу дийнахь
Хестош бу нохчийн мотт ховха.

ЕСАУЛОВА Хадиджат

НОХЧИЙН МОТТ...

Хестабе вайн Нана – Даймохк,
Хестае вайн Нохчийчоь,
Бийцийша вовшашка
Нохчийн мотт, ца дайта доь!

Нохчийн маттахь ду вайн ирс,
Нохчийн маттахь дахар ду,
Безам буьйцуш, оьшу г1ирс
Нохчийн маттахь карош бу...
И вайн кьоман хазна ю.

Б1аьсте йолуш дека хьоза
Нохчийн маттахь ду моттало,
Гуйренца и г1арг1улийн жут
Махках йолуш сагатло

Нохчийн маттахь хьолаш аш
Кхечу Махка маршалла,
Нохчийчоь ю алапаш,
Шен маттах деш дозалла
Ю и Мехкан хазалла.

УСУМОВ Яхьъя

**НОХЧИЙН МОТТ –
ОЬЗДАНГАЛЛИН ТАЖ**

Генарчу Г1ум-Азехь дайша хьо бийци,
Мацалло б1арздарха цара ца хийци,
Хьо безар ч1аг1делла хиларна ц1ийца,
Ларбира хьо дайша, яхь ца луш, шайца.

Бийкира Брестан хьо херцаршкахь майра,
Ницкъ белла яхь ца яла Везачу Дала,
Чалтачийн дагаршна кьар хьо ца белла,
Аллах1у-Акбарца сийлалле баьлла!

Узаме ца баьлла та1зарийн г1антахь,
Сийсаза ца бекна мостаг1ийн буйнахь,
Цхьаннен а лай хилла, хьеста ца белла,
Халонехь, яхь ца луш, майра чехкбаьлла.

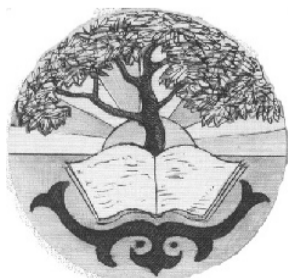
Азаллехь синошкахь базбина Дала,
Кьинхетам кьомана хьоьца Цо белла,
Ялсмане чуьра ара г1иллакхца баьлла,
Хьайн нуьре совг1аташ кьомана делла.

Хийистехь бека хьо, дог хьоьстуш, мерза,
Оьздаллехь хьо бийцар дагна ду перза,
Лам т1улгийн шовданах бекна хьо зевне,
Машаре, цхьаьннца а ца буьйлуш девне.

Безачийн дегнашкахь зезагах кхиьна,
Оьздачу дегнашна хьо бийца хиьна,
Шовданийн декарехь хазалла евзи,
Азаллехь синошка, ца кьаьста, бирзи.

Яхь ца луш, бекна хьо цу т1еман арахь,
Дезачу г1азотехь 1ожаллин марахь,
Рамзана айи хьо сийлаллин 1аьрше,
Ма-барра, ларбарца турпалчу дайша.

Бекалахь, бекалахь, бекалахь майра,
Бекалахь, хастам беш, Везачу Далла,
Хьо ирсе бекийта шайн дахар делла,
Яхь йолу кьонахий декъала хилла.

Позитив

Совершили паломничество

В преддверии священного для мусльман месяца Рамадан представители джамаатов сел Брагуны и Дарбани Гудермесского района совершили совместное паломничество по зияртам чеченских эвлияев. Посетили они,

в частности, мавзолеи Умалат-Хаджи, и Хеди – матери Кунта-Хаджи Кишиева (Дала кьайле ц1инийола церан!). Поход пилигримов за духовным очищением к священным местам в надежде на великую милость Всевышнего, с их

слов, прошел самым подобающим и надлежащим образом. Все они возвратились одухотворенными и умиротворенными, готовыми с радостью окунуться в богоугодные дела наступающего благословенного Рамадана. Активисты джамаата выражают слова самой искренней признательности в адрес Главы Чеченской Республики, Героя России Рамзана Ахматовича Кадырова, превратившего Чечню в райский уголок для каждого человека, и особенно для искренне верующего, независимо от национальной принадлежности.

«Великолепие кавказской природы, красота наших зияртов рукотворно обрамленных талантливыми самородками - плодами своего искусного мастерства, восхитительны сами по себе. Так и хочется возвращаться в эти места вновь и вновь!», - делятся своими впечатлениями паломники...

А. ДАРОВ

Прокурорский надзор

Прокурор Гудермесского района провел выездной прием граждан в Шуанинском сельском поселении

В соответствии с графиком приема граждан прокурором района Идрисом Асабаевым 29 марта 2021 года в формате видео-конференцсвязи проведен личный прием граждан в Шуанинском сельском поселении, в ходе которого к нему обратилось 12 человек.

Вопросы заявителей носили разноплановый характер и касались, в том числе жилищно-коммунальной, семей-

ной и иных сфер правоотношений.

По вопросам, требующим проведения проверок, принято 12 письменных заявлений, рассмотрение которых находится на контроле прокурора района.

Прием сопровождался разъяснением действующего законодательства.

И.АСАБАЕВ,
прокурор Гудермесского района,
старший советник юстиции

Потерявшие работу граждане смогут получить более востребованную профессию

Правительством Российской Федерации 13 марта 2021 года принято постановление № 369 «О предоставлении грантов в форме субсидий из федерального бюджета некоммерческим организациям на реализацию мероприятий по организации профессионального обучения и дополнительного профессионального образования отдельных категорий граждан в рамках федерального проекта «Содействие занятости» национального проекта «Демография», которое вступает в силу с 30 марта 2021 года.

Согласно названному Постановлению, для потерявших работу граждан будут организованы программы пере-

обучения и дополнительного профобразования с возможностью дальнейшего трудоустройства. Стать их участниками также смогут люди старше 50 лет и женщины с маленькими детьми.

Обучение организуют Агентство развития профессионального мастерства (Ворлдскиллс Россия), Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ и Томский государственный университет. Затраты образовательных организаций на переобучение указанных граждан возмещаются с помощью грантов.

Заявку на прохождение обучения можно будет подать через Общероссийскую базу вакансий «Работа в России».

Внесены изменения в КоАП РФ

Федеральным законом от 24 февраля 2021 года № 24-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях», вступающим в силу с 7 марта 2021 года, внесены изменения в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях.

Поправками усилена ответственность за административные правонарушения, предусмотренные статьей 19.3 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях (неповиновение законному распоряжению

сотрудника полиции, военнослужащего, сотрудника органов федеральной службы безопасности, сотрудника органов государственной охраны, сотрудника органов, осуществляющих федеральный государственный контроль (надзор) в сфере миграции, сотрудника органа или учреждения уголовно-исполнительной системы либо сотрудника войск национальной гвардии Российской Федерации).

М.САТАЕВ,
помощник прокурора района

Прокурорская проверка в сфере ТЭК и ЖКХ

Прокуратурой района проведена проверка исполнения законодательства в жилищно-коммунальной сфере, в ходе которой в деятельности МБУ ДО «Мелчхинский детско-юношеский центр», ГУП «Чечавтотранс», ЧОУ «Средняя школа «Мансур» выявлены нарушения законов, требующие принятия конкретных мер, направленных на их устранение и недопущение впрямую.

В ходе проверки установлено, что вопреки условиям заключенных договоров и в нарушение положений Гражданского кодекса РФ и Федерального закона «О газоснабжении» указанны-

ми организациями в установленном порядке не вносилась плата за потребленный коммунальный ресурс, вследствие чего образовалась задолженность за потребленный газ.

В целях устранения выявленных нарушений закона прокуратурой района в адрес руководителей указанных организаций внесены представления по результатам, рассмотрение которых погашена задолженность на сумму 133 тыс. рублей.

Т.АБДУЛ-КАДЫРОВ,
помощник прокурора района

В прокуратуре района проведен прием предпринимателей

Во исполнение поручения Генерального прокурора Российской Федерации и прокурора Чеченской Республики прокурором района Идрисом Асабаевым совместно с руководителем «Гудермесский Бизнес-центр» Зурабом Мавзуровым с участием ответственных работников прокуратуры района 06 апреля 2021 года проведен прием 2-х субъектов предпринимательской деятельности.

По всем озвученным предпринимателями в ходе приема вопросам прокурором района даны разъяснения действующего законодательства.

Прием субъектов предпринимательской деятельности прокурором района проводится каждый первый вторник месяца.

Д.МУТАЛИПОВ,
помощник прокурора района

Закон и порядок

Экстремизм и терроризм – реальная угроза

Поступающая в органы внутренних дел оперативная информация свидетельствует об эпизодическом обострении террористических угроз и нацеленности лидеров бандподполья на продолжение вооруженного противостояния с целью дестабилизации обстановки в республике. Основные усилия бандглаварей направлены на поддержание боеспособности подчиненных террористических групп, изыскание каналов пополнения оружия и материальных ресурсов. К сожалению, встречаются лица, которые в силу своих религиозных убеждений, обычной бесхарактерности и псевдогероизма намереваются вступить в состав незаконного вооруженного формирования.

В 2020 году окончены и направлены в суд ряд уголовных дел в отношении граждан нашей республики, обвиняемых в совершении преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 30, ч. 2 ст. 208 УК Российской Федерации (приготовление к участию в вооруженном формировании, не предусмотренном федеральным законом), которые создали условия для совершения преступления и вступления в ряды незаконного вооруженного формирования. Однако их намерения были пресечены сотрудниками правоохранительных органов ОМВД России по Гудермесскому району ЧР.

Кроме того, сотрудники правоохранительных органов продолжают выявлять лиц, возвратившихся в Российскую Федерацию из стран Ближневосточного региона после участия в конфликтах в составе незаконных вооруженных формирований, которые, получив опыт ведения диверсионной деятельности, являются потенциальным резервом для пополнения бандгрупп.

Вместе с этим необходимо отметить, что вопрос участия граждан Российской Федерации в незаконных вооруженных формированиях на территории иностранного государства (Сирийской Арабской Республики) в целях, противоречащих интересам Российской Федерации, на современном этапе по-прежнему сохраняет особую актуальность, поскольку представляет прямую угрозу безопасности страны в целом.

Лидеры незаконных вооруженных формирований заинтересованы, чтобы их ряды пополняли молодые, здоровые и физически выносливые люди. Для достижения поставленной цели ими используются новейшие высокотехнологические инструменты коммуникации и передовые маркетинговые стратегии. В видеороликах на сайтах в сети интернет активисты НВФ называют себя «борцами за веру» - муджахиддимами, создают различные аккаунты на всех языках в наиболее популярных социальных сетях, в том числе российских социальных сетях, через которые распространяют информацию о себе и ведут пропаганду. Пропагандисты террористических вооруженных формирований действуют очень хитро и умело используют психологические приемы. В основном, они обещают совместную борьбу за веру и справедливость, прямо призывая молодых людей «не бросать своих братьев - мусульман в беде», взывая к жалости и состра-

данию. У вербовщиков много схем. Прежде чем воспользоваться одной из них, вербовщик выясняет, откуда родом человек, кто его члены семьи, к какому классу общества они относятся и как они живут. Здесь всегда действует индивидуальный подход. Все понимают, что у девушки до 18 лет или парня до 25 лет и мужчины 40 лет от роду причины вступления в незаконное вооруженное формирование на территории иностранного государства кардинально разные. Для кого-то это собственные амбиции, для других - жажда славы и политический аспект, для третьих – это воплощение их желаний.

Очевидно, что возраст лиц, вовлеченных в совершение указанных преступлений, пришелся на молодых людей в самом активном и трудоспособном возрасте, которые могли бы прожить долгую и счастливую жизнь, работать на благо своей Отчизны, вырастить детей и обеспечить старость своих родителей. Но, встав на путь преступления, одни уже потеряли жизнь, другие – здоровье!

Шквал информации, поступающей из сети интернет, приводит к тому, что молодые, полные сил люди уезжают воевать и умирать за чужие идеи.

На территории Чеченской Республики ведется непримиримая борьба с любыми проявлениями терроризма и экстремизма. Необходимо и далее всеми возможными способами (средства массовой информации, наглядная агитация и т.д.) и далее формировать общественное мнение и создавать атмосферу нетерпимости к проявлениям терроризма и экстремизма.

В целом круг лиц, на которых должна быть направлена профилактическая работа в данном направлении, нам известен: этот круг однозначно очень широк, но, тем не менее, с данной проблемой необходимо бороться всем миром как со стороны правоохранительных органов, так и со стороны государственных структур, общества, учебных учреждений и семьи, сообразуясь со сложившимися условиями, а также с требованиями действующего законодательства, с учетом местного менталитета и сложившихся традиций.

Деятельность по профилактике преступлений всех категорий, в том числе террористической направленности, ориентирована на долгосрочную перспективу. Проведение последовательной и наступательной профилактической работы с молодежью республики, с обеспечением преемственности и единства в данном направлении, используя профилактическую работу как часть учебного процесса, может положительно повлиять на дальнейшее развитие нашего общества и уберечь подрастающее поколение от совершения преступлений. Целевая направленная, планомерная работа, при правильной ее организации, обязательно даст свои положительные плоды.

И.ХОРСАЕВ,
начальник следственного отдела
отдела МВД России
по Гудермесскому району ЧР

